

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԴԵՊԻ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ

Հազիւ երկու ամիսներ այլ ևս կը բաժնեն զմեզ աւելի քան երկու տարիներէ ի վեր հեւ ի հեւ սպասուած այն օրէն՝ ուր ազգովին ընտրութեան ձայնը, իբրեւ ձայն Աստուծոյ, Լուսաւորչի աթոռին վրայ պիտի բազմեցնէ վշտալի Գէորգ Ե. ի յաջորդը, ի հայրապետութիւն Ամենայն Հայոց:

Կը սիրենք հաւատալ, ու ասիկա՝ ի պատիւ Հայաստանի կառավարութեան բարձր հայեցողութեան և Մայր-Աթոռոյ հոգևոր վարչութեան անվնաս և աշալուրջ ջանքերուն, թէ ամէն դժուարութիւն հարթուած ու բոլոր թիւրիմացութիւններ պարզուած են արդէն, ու նոյեմբեր 10ը կոչուած է մեր ազգային եկեղեցական տարեգրութեանց մէջ արձանագրուելու իբրեւ բարենշան օր մը, ուր ազգն համօրէն պիտի կարենայ ողջունել առանց որ և է օտար կամ արտաքին ազդեցութեանց՝ բոլորովին ազգային օրէնքներու համեմատ ու մէկ անգամէն ընտրուած եւ ժողովուրդին խղճմտանքէն իսկ վաւերացուած իր հոգեւոր զուխը:

Գիտենք թէ դժկամ մտայնութիւններ դեռ ի՞նչ առարկութիւններ պիտի ուզէին որոճալ այդպիսի լաւատեսութեան մը հանդէպ. բայց հանդարտ սրտով կ'անցնինք այդ բոլոր մտավախութեանց առջեւէն, լի յուսով՝ թէ իրականութիւնը շուտով պիտի դայ ինքն իսկ տալ հերքումը այդ կարգի անճիշդ դատումներու, և կ'ուզենք վայրկեան մը կանգ առնուլ ուրիշ երևոյթի մը առջև:

Հետաքրքրական է արդարեւ դիտել թէ, եկեղեցական ընդհանուր ժողովի զումարման արտօնութեան լուրն ստացուած իսկ օրէն, բուն ընտրութեան հարցը երկրորդ դիժի վրայ մնաց կարծես, ու հանրային ուշադրութիւնը սկսաւ առաւելապէս սեւեռուիլ բարեկարգութեան խնդրոյն կողմը: Սկիզբէն իսկ, հոգեւոյս Հայրապետի վախճանումէն յետոյ, երբ ժողովի զումարման համար կարգադրութիւններ տնօրինուեցան Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդէն, ստոյգ է թէ բարեկարգութեան հարցը նշանակուեցաւ օրակարգի հարց: Այս մասին չունինք և չենք կրնար ունենալ որ և է դիտողութիւն: Ոչ ոք կրնայ ուրանալ բարեկարգութեան կարևորութիւնը, ներկայիս մանաւանդ: Եթէ քաղաքական հանգամանքներ եւ ազգային կեանքի ներքին դժուարութիւններէ ծնունդ առած հարկեցուցիչ պա-

բազմաներ անթոյլատու զտնուած չլինէին, կանուխ, շուրջ դար մը առաջ, բողոքականութեան մեր մէջ մուտ գտած թուականէն, կամ, առ նուազն, Ազգ. Սահմանադրութեան հրատարակութեան օրերուն — երբ ազգային հասարակաց զգացումը աւելի քան երբեք արթուն և զգաստ ողջմտութեամբ մը պիտի կարենար մօտենալ հարցին — կարելի եղած պիտի ըլլար նկատի առնուլ զայն:

Թէ իրօք ա՛յս է եղած ազգին կեցուածքը այդ խնդրոյն հանդէպ, կը հասկցուի անկէ ևս որ, Օսմ. Սահմանադրութեան բերած խարուսիկ ազատութեան օրերուն, հոգեւոյս Իզմիրեան Սրբազանի կաթողիկոսութեան և Դուբեան Սրբազանի Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան ատեն, երբ վերև ակնարկուած քաղաքական արդեւքները կը թուէին այլևս գոյութիւն չունենալ, հարցը, ինքնին, այսինքն ինքնաբերական զարթոնքի մը ամբողջ կենսունակութեամբը, կանգնեցաւ յանկարծ ժողովրդային խղճմտանքին առջեւ, ու Պատրիարքարանը հարկ դատեց պաշտօնական ընթացք տալ զործին, յատուկ Յանձնաժողովի մը միջոցաւ՝ հարցարաններով՝ ձեռնարկելով ժողովուրդին ժողովական ներկայացուցիչ մարմիններուն կարծիքն ու տեսութիւնները հաւաքել ամբողջ Թիւրքիոյ Հայութեան սահմաններուն մէջ մասնաւորաբար, եւ Պատրիարքարանի հետ իրենց երբեմնի յարաբերութիւնները դեռ պահող արտասահմանեան նախկին թեմական շրջանակներուն մէջ ընդհանրապէս:

Յայտնի է սակայն թէ այս ձեռնարկն ալ, որ հարցին նկատումին տանող ամենէն լուրջ և իրատես ըմբռնումով զծուած ճամբան էր, ինչպէս մատնուեցաւ ձախողութեան, երբ միեւնոյն խափանարար պատճառները երեւան եկան դարձեալ, նախ Կիլիկեան նոր արհաւիրքին և յետոյ մեծ պատերազմին համապիւռած աղէտքներուն հետեանքով:

Հիմալ որ, նոյն այդ պատճառներուն աւելի կամ նուազ առերեւոյթ բարձումովը՝ իբր թէ յարդարուած կը կարծուի զետիւնը, հիմալ որ Էջմիածին կը պատրաստուի, ներկայ ընտրութեան առթիւ՝ սեղանի վրայ հանել հարցը, ի՞նչ պիտի ըլլայ իրերու վիճակին ուղղութիւն տուող զիծը: Պիտի հանդուրժուի՞ արդեօք որ քանի մը ակադեմական ճառէ կամ նորընտրելի հայրապետին նախազանութեամբ զուամարուած քանի մը նիստէ վերջ, ձայներու կամ քուէներու տարափէ մը յետոյ յանկարծ եզրակացուի և վճռուի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան զործը:

Չենք ուզեր և չենք կրնար վայրկեան մ'իսկ մտածել այսպիսի պատահականութեան մը վրայ, որուն հետեանքները ողբալի միայն կրնան ըլլալ: Դժուարին և բարդ է խնդիրը, որուն շատեր դեռ այսօր կը փորձեն ահա մօտենալ վարկպարազի հայեցողութիւններով: Առանց զիտական հիմքերու վրայ կառուցուած ուսումնասիրութեանց, խիզախ շարժումով մը յանկարծ լուծել բարեկարգութեան խնդիրը, ուրիշ բան պիտի չըլլար՝ եթէ ոչ ստիպել մեր հոգեւոր կեանքը սնանիլ տրտա պտուղներով, որոնց արդիւնքը զիտենք թէ ս'ըբան քայքայիչ կրնայ ըլլալ զործարանաւորութեան համար:

Անշուշտ շատ բան ըսուած և գրուած է ցարդ, այս թերթին մէջ և այլուր, այդ հարցին մասին. այդ ամէնը կրնան զեղեցիկ թելադրութիւններ ըլլալ, ուղղութիւն տալու և լուսաբանութիւններ սփռելու ու կատարուելիք զործին ծրագիրը կազմելու տեսակէտով. բայց ամէն բանէ առաջ պատմաբանական

հետազոտութիւններով անհրաժեշտ է խորանալ նախ անոր մէջ ու շուրջը, եւ յետոյ միայն տնօրինել պատշաճը :

Այս մասին այնքան անխախտ է մեր համոզումը որ թոյլ կուտանք մեզի՝ նոյնութեամբ յառաջ բերել հոս ինչ որ տարիներ առաջ ներկայացուցած ենք պատկանեալ իշխանութեան իբրեւ մեր տեսութիւնը բարեկարգութեան զաղափարին նկատմամբ, և որուն ընթերցումը հաւանաբար կրնայ ծառայել աւելի հանգամանօրէն ըմբռնելու մեր կարծիքը այդ մասին :

Հայ Եկեղեցին, որ տասնեօթը դարերէ ի վեր հայ ժողովուրդին ճակատագիրը վարող ոյժն է եղած, կրօնական և ազգային պատկառելի հաստատութիւն մըն է : Անոր կազմուածքին ու կեանքին մէջ յառաջ եկած ամէն երևոյթ իր պատմական և ընկերային շարժառիթն ունեցած է : Պէտք է վերլուծել այդ շարժառիթներէն իւրաքանչիւրը, պատմաբանական ուսումնասիրութիւններով հետազօտել և պարզել անոր նախկին շրջանները, նախաքրիստոնէական բարքերէն իր մէջ վերապրած տարրերը, օտար Եկեղեցիներէ եղած փոխառութիւնները կամ ընդօրինակութիւնները, քաղաքական ազդեցութիւններով մուտ գործած նորութիւնները, ժողովական որոշումներով, անհատական քմահաճոյքներով եւ պատահական թիւրիմացութիւններով կատարուած կարգադրութիւնները, և այնուհետև միայն խորհիլ բարեկարգութեան վրայ : Մասնազէտներ պէտք է ուսումնասիրեն նախ Եկեղեցիին պատմութիւնը, ծիսարանը, ժամագիրքը, շաբաթնոցը, կանոնադիրքերը, բեմի կեանքը, եկեղեցական աստիճաններուն ծագումն ու կազմակերպական զարգացումի պայմանները, և յետոյ, համեմատելով զանոնք ներկային պահանջներուն հետ, գծուի բարեկարգական այնպիսի ծրագիր մը, որ առանց դպչելու Հայ Եկեղեցիին արեւելեան և ազգային Եկեղեցւոյ նկարագիրին, միևնոյն ատեն համաձայն ըլլայ արդի ժամանակիս ոգիին :

Այսպիսի ուսումնասիրութիւններէ վերջ միայն կարելի պիտի ըլլայ համոզուիլ թէ վանականներու խուժելովը քաղաքներու մէջ՝ ինչպէս վանքերու համար միայն սահմանադրուած երկար ժամասացութիւնները հետզհետէ պարտաւորիչ դարձան վանքերէ դուրս ալ, և աշխարհիկ կղերը, ամուսնաւոր եկեղեցականութիւնը, հետզհետէ ամփոփուեցաւ իր այժմեան չափաւորուած պաշտօնավարութեան մէջ, բեմական, վարչական և իշխանական կամ հովուական ասպարէզի բոլոր առաւելութիւնները յանձնելով վանական կղերին : Այսպիսի ուսումնասիրութիւններէ վերջ է որ պիտի հասկցուի զիտականօրէն թէ բուն հայեցի եկեղեցական երաժշտութիւնը, կորսնցնելով իր յորդորեղութեան պարզ եւ սրտառուչ զեղեցկութիւնը, ուր եղանակը չէր սպաններ երբեք բառերուն իմաստը, հազարական և բիւզանդական ազդեցութեանց տակ ինչպէս ստացաւ այժմեան ձայնաձգութեանց անիմաստ և անհեթեթ տաղտկալիութիւնը, որ ներկայի ժամասացութեանց ումպէտ երկարութեան պատճառներէն մին է :

Այսպիսի ուսումնասիրութիւններէ վերջ է որ պիտի ըմբռնուի թէ ինչպէս, Կիլիկեան շրջանին մէջ, Խաչակիրներու կամ լատին Եկեղեցիին հետ շփումը պատճառ դարձաւ ծիսական հանդիսականութեանց նոր և օտարոտի խճողումներու : Թէ ինչպէս անծանօթ և օտար նահատակի մը նշխարներուն զիւտը, փոխադրութիւնը, ստացումը կամ տեղական վկայարանի մը կառուցումը պատճառ

եղան անոր տօնին հաստատուելուն կամ ընդհանրանալուն մեր մէջ : Թէ ի՛նչ պէս Ունիթօրներու զործունէութեան դէմ մղուած բռնն կոխը հակահարուածօրէն և յանդէտս մեր մէջ փոխադրեց բազմաթիւ վանական վարչական և նուիրապետական ըմբռնումները Կաթողիկ Նկեղեցիին, ամուսնական եւ կանոնական կարգ մը խնդիրներու լուծման առթիւ :

Այսպիսի ուսումնասիրութիւններու շնորհիւ է վերջապէս որ պիտի պարզարանուի թէ ի՛նչ պատճառներէ թելադրուած մեր նախնիք հաստատեցին ամուսնական յարաբերութեանց ազգակցական՝ խնամիական եւ բարոյական պորտահամարի դրութիւնը և կամ հարսանեկան օրերու խտրութիւնը, և թէ այդ պատճառները կը պահե՞ն տակաւին իրենց զոյութեան իրաւունքը, և այլն :

Այս կերպով է միայն, վերջապէս, որ կարելի պիտի ըլլայ զիտակցօրէն կազմել բարեկարգական ծրագիրը, եւ յետոյ լրջօրէն զործադրել զայն, եկեղեցականներէ և աշխարհականներէ բաղկացած ընդհանրական ժողովի մը համագլխին ղեկավարութեամբ մէջ :

Եթէ եկեղեցիին պաշտօնական նախաձեռնութեամբ է որ պիտի կատարուի Հայ եկեղեցիին բարեկարգութիւնը, ինչ որ պատմութեան համար նորօրինակ բան մը պիտի ըլլայ, կը կարծեմ թէ այս է ամենէն պատշաճ և բնականորէն եղանակը, մեր եկեղեցիին՝ օտարաց առջև իր պատկառանքը և իրեններուն առջև իր համարումը չկորսնցնելու լաւագոյն կերպը :

Հակառակ պարագային, պէտք պիտի ըլլայ սպասել բարեկարգութեան յեղափոխումի մեծ միտքովը օժտուած հօգը, բարի և խոհական կամքերու ծնունդին մեր մէջ, որ, առանց ազգային եւ կրօնական մեծ եւ վնասաբեր ցնցումներու, իրագործեն ժամանակին պահանջը : Բայց, ո՞ր դարը պիտի ծնի այդ անհատականութիւնները. առ այժմ ո՛չ մէկ նախանշան չի տեսնուիր այդ ուղղութեամբ :

Հայ եկեղեցին արդարեւ պէտք ունի վարչային, ծիսական և կանոնական բարեկարգութեան, բայց մեր խորին համոզումն այն է նոյն ատեն որ այդ պէտքին լիուրի և որոշ հասկցողութիւնը և անոր լուրջ ու ապահով զործադրութիւնը տեղի կրնայ ունենալ վերեւ յիշուած մասնազիտական ուսումնասիրութիւններէն ետքը միայն :

Յայտնի է թէ բարեկարգութեան հարցին այժմէացման բռն շարժառիթը եղած է վերջին քառորդ դարու ընթացքին մէջ ժողովուրդին ուժացումը իր եկեղեցիէն և կրօնական կեանքէն : Միամտութիւնը ունեցանք խորհելու թէ այս երևոյթին պատճառն է եկեղեցին, իր պաշտամունքին երկարութեամբը, բարութեամբը և կանոնական ու կարգապահական անյարմարութիւններովը :

Ստուգութիւնը այն է սակայն անշուշտ որ ժողովուրդին կրօնական անտարբերութիւնը աւելի հետեանք է կրօնական զգացման մշակութեան զործին հետզհետէ տկարանալուն մեր մէջ, և այս՝ շնորհիւ եկեղեցականաց կրթութեան պակասին, համեմատութեամբ ժամանակին պէտքին : Կրնանք այժմէն վստահ ըլլալ թէ բաղձացուած բարեկարգութեան իրագործումն ալ պիտի չկրնայ փոփոխութիւն մը յառաջ բերել իրերու կացութեան մէջ, եթէ եկեղեցական իշխանութիւնը լրջօրէն նկատողութեան չառնէ այս պարագան : Արդ, ոչ միայն բարեկարգական շարժումը չվիժեցնելու, այլ նաև հասարակաց զգացումը խորապէս պատրաստելու համար անոր, հարկ է որ եկեղեցւոյ իշխանութիւնը խորհի եկե-

զեցականներուն իրենց կոչումին և ասպարէզին պատրաստուելու հարցին վրայ :

Երբ կրօնի ուսումը կը կորսնցնէ իր հմայքը՝ անհմուտ դասախօսներու երեսէն, երբ քրիստոնէական բեմը կը դադրի մեր եկեղեցիներուն ամենէն կենսունակ գորութիւնը ըլլալէ՝ շնորհիւ անկարող քարոզիչներու, երբ քահանաներուն կրթութեան գործը կը շարունակէ մատնուիլ մոռացութեան, երբ վարդապետներու պատրաստութեան եւ զարգացման կարեւորութիւնը հետզհետէ չի շեշտուիր աւելի շօշափելի արդիւնաւորութեամբ մը, բարեկարգութիւնը կրնայ այսօր իրականանալ՝ վաղը ոչնչանալու համար միայն, վասն զի արժանաւոր պաշտօնեան միայն կրնայ շարունակել և արդիւնաւորել այնքան ջանքերով իրագործուելիք այս զեղեցիկ գործը :

Հայ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան հիմնաքարը՝ եկեղեցականներու պատրաստութեան ձեռնարկն է :

Իշմիածնի մէջ հաւաքուելիք Համագումարը մեր եկեղեցւոյ բարեկարգութիւնը ըստ արժանւոյն նկատի առնելու եւ դայն արդար եւ գործնական լուծումի մը յանգեցնելու համար, պէտք է որ հաւատքի հողի ունեցող և եկեղեցադիտական ու պատմաքննական ուսումնասիրութեանց մէջ իրական ձեռնհասութիւն ներկայացնող անձերու միջոցաւ կատարուելիք հետազօտութեանց ծրագիրը մը ճշդէ՛ այս անգամ, մօտաւորագոյն ապագայի մը յետաձգելով վերջնական տնօրինութիւնը :

* * *

ՀԱՒԱՏՔԻ ԵՒ ՄՏԱԾՄԱՆ ՑՈՒՔԵՐ

“ՈՐԴԻՔ ԱՍՏՈՒԾՈՅ, ՈՐԴԻՔ ՄԱՐԴԿԱՆ,,

Երկու զուգահեռական բայց հակընդդէմ ուղղութեամբ զիծերու վրայ, երկու ցեղեր՝ երկու մարդկութիւններ կը քաշեն, առանց միմեանց հպելու, առանց միանալու իրարու : Ի՞նչ է պատահած միևնոյն ընտանիքի այս երկու ճիւղերուն միջև : Նախնական մարդուն յատկանիշերէն մին վերացուած է արդեօք ճիւղերէն մէկին վրայէն : Կամ բոլորովին նո՞ր մը դրուած է արդեօք միևնոյն վրայ : Իրարու նմանող ճիւղեր, հառաչանքներ, կարգախօսքեր կը լսեմ թէ՛ մէկ թէ՛ միւս կողմէն : առաջին տպաւորութեամբ, միևնոյն արտայայտութիւնները, միևնոյն լեզուն կը թուին անոնք : երկու ամուսններուն վրայ եւս, պարտականութեան, սիրոյ, յոյսի և նոյն իսկ Աստուծոյ վրայ կը խօսին : Բայց նոյն բառերու տակ տարբեր գաղափարներ են անոնք, ու կը տեսնեմ ընդհուպ որ այս երկու ցեղերուն միջև ոչ նոյն պարտականութիւններուն խօսքն է որ կ'ըլլայ, ոչ նոյն սիրոյ, ոչ նոյն յոյսերու, և ոչ իսկ միևնոյն Աստուծոյ մը : Նորէն կ'ըսեմ : Երկու մարդկութիւններ են անոնք : պէտք է ուրեմն որ երկու ծագում, երկու ծնունդ եղած ըլլայ : ու արդարեւ կայ այդ երկուութիւնը : «Ի մարմնոյ ծնեալն մարմին է : Ի հոգւոյ ծնեալն հոգի է» : արդ, հոգին քաջ կը ճանչնայ մարմինը, բայց մարմինը չի ճանչնար հոգին :

Մ Ե Կ Ո Ւ Ս Ա Յ Ո Ւ Մ

Մեր դարը մէկ ուրիշ Ռոպէնսոն մը հնարած է : ամբօխին՝ «մարդերու այդ ընդարձակ անապատին» մէջ՝ կորսուած մարդն է ան : Դադափարը ճիւղ է և բնիւն : Ակամայ մեկուսացումը՝ միայնութիւններուն ամենէն խորունկը և ամենէն դառնագոյնն է : Ռոպէնսոններու ամբօխ մը ունինք մենք գրականութեան մէջ : աշխարհի մէջ ալ կը հանդիպինք այնպիսիներէն աւելի կամ նուազ վաւերականներու :

. . . Ոմանք խղճալի են, ուրիշներ՝ զուարճալի : Բայց կան զգուշիւներ ալ, այնքան հին՝ աշխարհի մէջ, որքան ինք աշխարհ է : Եսամուկներ են անոնք : Եսամուկութիւնը բացարձակ միայնութիւնն է : Աստուած ու ընկերը չսիրող մարդը քստրական մըն է, կամաւոր բանտարկեալ մը : Եթէ չի կրնար անիկա խուսափիլ արհամարհանքէն, կը խուսէ սակայն բանաստեղծութենէն, որ պիտի չերթայ բնաւ դայն նկարել, փակուելով անոր հետ իր զննանին մէջ, անիկա մատուր կը ցուցնէ միայն դայն, ու կ'անցնի :

Ա. Վ.